

Overgenomen uit: Begijnhofkrant 33 (2011) 2 - 7

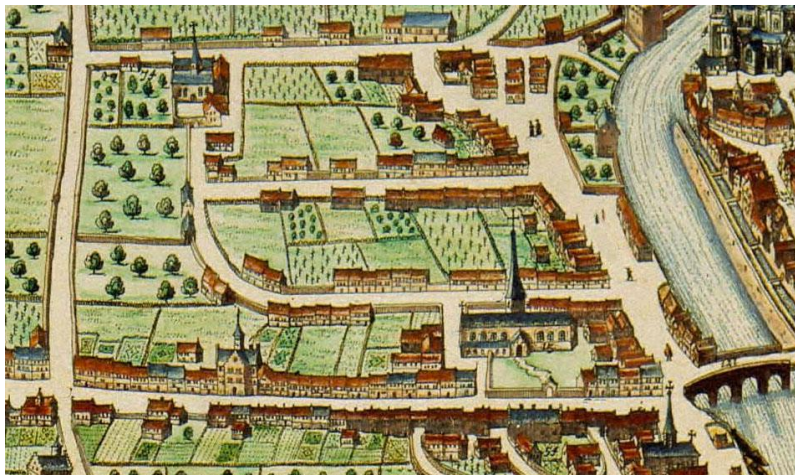
“OVER DEN GEESTELIJKEN LEVENSWANDEL DER BEGIJNTJES”

Toen de naam begijn denkelijk nog niet bestond

Hugo Vanden Bosssche

Omstreeks 1170 bracht de omstreden priester, volksprediker en hervormer Lambertus le Bègue (Lambertus li Beges, Lambert le Bège) in Luik een groep geestdriftige, religieus gestemde maagden en weduwen samen rond het kerkje en het hospitaal van Sint-Christoffel.¹ Deze vrome dames woonden “naarstig de goddelijke diensten” bij, gingen dikwijls te biechten en veelvuldig te communie, luisterden “begerig naar het woord Gods en pasten het toe op hun dagelijkse levenswandel. Op zon- en feestdagen besteden zij het overige van de dag tot de vespertijd aan het zingen van de psalmen en geestelijke liederen, waarvoor zij zich een in de volkstaal overgezet psalmenboek² hadden aangeschaft. Zij muntten uit door hun devotie tot de lijdende Christus en legden zich toe op de Minne-mystiek.”¹

Begijnhof Sint-Christoffel

Begijnhof Sint-Christoffel ca. 1649

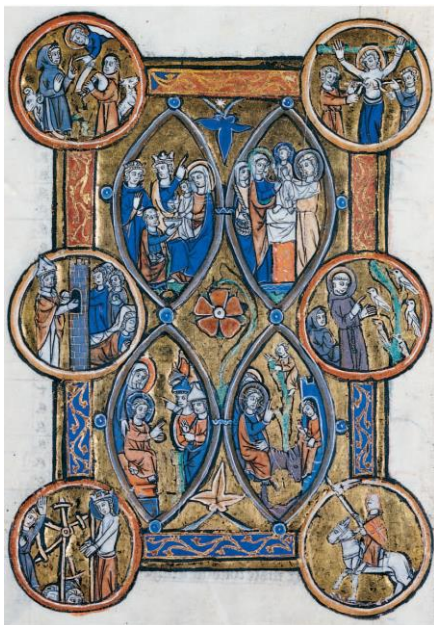
Uit de groep die rond het Sint-Christoffelkerkje woonde, ontstond weinige jaren later, dus tijdens het laatste kwartaal van de 12de eeuw, een van de vermaardste ‘begijnhoven’ van het bisdom Luik.¹ Zij woonden dagelijks de Heilige Mis bij en op zon- en feestdagen stonden de hoogmis en de vespers op het programma. Vijfmaal per jaar moesten ze biechten.³ Devoties die de begijnen na aan het hart lagen, waren die van de eucharistie en de passies van Christus. Dat leidde tot een intense wens om, na te hebben gebiecht, te communiceren. Het veelvuldige ter communie gaan werd door de kerkelijke overheid echter sterk afgeremd. Bijkomend moesten ze waarschijnlijk ook de getijden lezen. Voor dat laatste gebruikten de Luikse begijnen in de 13de en 14de eeuw psalters.² Dat blijkt uit een testament uit 1266, waarin Helvide Blandine, een begijn van het Sint-Christoffelbegijnhof, dat ook de status van parochie

had, geld naliet om psalters te vervaardigen. Beatrijs van Stavelot, uit dezelfde parochie, maakte in 1307 aan een medebegijn haar psalter over.⁴

Psalter gemaakt door Luikse begijnen (1255–1265) met een afbeelding van Lambert le Bègue. London, British Library, MS 21114 fol. 7v^{4,5}

Mogelijk maakten de Luikse begijnen zelf psalters. Het ‘portret’ van hun vermeende stichter, Lambert le Bègue (° ca. 1131 - †1177) siert alleszins sommige psalters. Die waren minder rijk verlicht dan een ander Luiks psalterium en getijdenboek, dat vervaardigd werd voor een begijn van hetzelfde begijnhof.^{4,5} Dit wijst er alleszins op dat er in dit begijnhof kapitaalkrachtige dames woonden.

Anonieme Maaslandse miniaturist. Paginagrote miniatuur met scènes uit het leven van Christus: de Aanbidding door de drie koningen, de Opdracht in de tempel, Christus onderwijzend in de tempel, de Intocht in Jeruzalem. In de medaillons: de Verkondiging aan de herders, Agatha, Nicolaas, Franciscus, Catharina en Joris. Psalterium/getijdenboek, ca. 1285-1290, Luik, Bibliothèque de l'Université, Ms. 431, fol. 9v.⁶

De dertiende eeuw

De Kerk bekeek deze groep van ‘semireligieuze’ vrouwen, die steeds groter werd en door haar onafhankelijkheid ontsnapte aan de controle van de geestelijkheid, met grote argwaan. Maar in de 13de eeuw hadden deze vrouwen ook bewonderaars die hen met kracht verdedigden. Vooral de Fransman Jacob van Vitry en de bisschop van Toulouse, Fulco van Marseille, hebben ertoe bijgedragen dat de begijnen in vooral onze gewesten de vele aanvallen hebben overleefd. In de door Jacob van Vitry (°1160/70 – †1240) in 1216 geschreven *Vita* van Maria van Oignies wordt de geestelijke levenswandel van deze 13de-eeuwse beweging in de Brabants-Luikse gewesten omstandig beschreven.

Samengevat: kuisheid, ascese, naastenliefde, zelfkennis als de weg naar Godskennis en een intense verering van de eucharistie kenmerken de spiritualiteit van deze vrouwen, naast een intens verlangen om reeds hier op aarde met hun goddelijke Bruidegom verenigd te worden.⁷ In zijn verdediging van de rechtgelovige (orthodoxe) begijnen schrijft Jacob van Vitry, “de juridische grondlegger van het instituut van de begijnen”, zoals Alcantara Mens hem noemt¹: “Gaan zij niet gaarne naar de kerk en bidden zij niet herhaaldelijk hun psalter? Vereren zij niet de kerkelijke sacramenten, biechten zij niet dagelijks hun zonden en luisteren zij niet naar de voorschriften van ijverige priesters die het rijk der gerechtigheid verkondigen?”¹ Toen Jacob van Vitry waarschijnlijk al kardinaal was, veranderde er echter zeer veel. Om de begijnen te beschermen tegen onorthodoxe gedragingen en gedachten en de klachten die daarover aan hun adres werden gericht, hebben bezorgde geestelijken ervoor gezorgd dat zij gingen samenwonen in conventen en/of begijnhoven. Vooral de Gentse dominicanen (predikbroeders) hebben een beslissende invloed gehad op de ontwikkeling van de begijnenbeweging in Vlaanderen. Vanaf het begin van de 13de eeuw – vanaf 1230 waren er al dominicanen in Gent aanwezig – tot ver in de 20ste eeuw stonden zij in voor de geestelijke begeleiding van de begijnen^{8,9} en droegen zij in niet-onbelangrijke mate bij tot het vervaardigen of opstellen van een regel. Zo moesten de begijnen van het Groot Begijnhof Sint-Elisabeth – met als stichtingsdatum 1234, vanaf 1242 gevestigd op het ‘Broek’, waar ze tot 1874 verbleven – elke zondag bij de paters dominicanen het officie (koorgebed) en drie missen bijwonen. En eens per maand namen ze deel aan het officie van de overledenen.³ Elke weekdag moesten de Gentse begijnen de Heilige Mis bijwonen en werden er dagelijks drie rozenhoedjes (15 Onze Vaders en 150 Weesgegroeten = drie Paternosters) gebeden. De dominicanen waren de grote promotoren van het bidden door ‘ongeletterden’ van de Paternoster ter vervanging van de 150 psalmen die in de kloostergemeenschappen werden (worden) gebeden.

Wereldlijke weldoeners

Niet alleen in Gent, maar ook in andere steden in de Vlaamse en Henegouwse graafschappen, in het hertogdom Brabant en in het Prinsbisdom Luik, waren heel wat begijnen, die voordien alleen of samen met een paar anderen ergens rond een kerk of hospitaal woonden, gegroepeerd gaan samenleven. Ze werden meestal begeleid door franciscanen, cisterciënzers

en de reeds vermelde dominicanen, die als verdedigers van de orthodoxie en bestrijders van de ketterijen de geknipte gidsen waren om de begijnenbeweging langs de door de Kerk uitgestippelde wegen te leiden.¹⁰ Naast de cisterciënzers en de bedelorden mogen we de inbreng in het (meer) gestructureerde leven van de begijnen, de wereldlijke macht niet vergeten. Zo werden onder andere de Gentse begijnhoven Sint-Elisabeth (1234) en Onze-Lieve-Vrouw ter Hoye (1262) gesticht door respectievelijk Joanna van Constantinopel (gravin van Vlaanderen en Henegouwen †1244) en haar jongere zus Margareta gravin van Vlaanderen en Henegouwen. De oorsprong van het Kortrijkse begijnhof is een door gravin Joanna in 1240 aangekocht huis (zie ook **Begijnhofkrant 30**, winter 2010). Het Brugse begijnhof werd in 1245 opgericht door Margaretha van Constantinopel. Het stond in 1299 onder het rechtstreekse gezag van Filips de Schone (Philippe le Bel, 1285-1314), koning van Frankrijk. Het Groot Begijnhof van Brussel werd in 1250, met toelating van Jan I, hertog van Brabant gesticht, en later genoot het Turnhoutse begijnhof steun van hertogin Maria van Brabant (°1325-†1399), echtgenote van de hertog van Gelre en Vrouwe van de stad en het land van Turnhout, en van haar zuster, hertogin Johanna van Brabant (°1322-†1406).

Dat deze edele dames en heren een impact hadden op de plaatselijke begijnenregels, blijkt uit het feit dat de eerste begijnenregel in Gent althans gedeeltelijk opgesteld werd door Johanna van Constantinopel en haar biechtvader (dominicaan, zie boven). In 1261 werd de regel aangepast door haar zuster Margaretha. Na verdere herziening in 1354 werd deze regel in 1531 door keizer Karel V en in 1623 door Filips IV, koning van Spanje, bevestigd.¹¹

Het Concilie van Vienne

De bovenvermelde weldoeners eisten van de begijnen, als tegenprestatie voor hun steun, niet alleen misvieringen en gebeden ten gunste van hun zielenheil, maar ook een degelijke organisatie met welomschreven statuten, een gedegen geestelijke leiding en de uitbouw van een zoveel mogelijk ‘afgescheiden gemeenschap’. Met andere woorden: de begijnen werden in onze gewesten door verschillende instanties gecontroleerd en beknot in hun vrijheid.¹² De begijnen in Duitsland en Frankrijk werden minder gesteund en dus ook minder betutteld, integendeel. In beide landen werden tal van processen aangespannen tegen ketterse begijnen, de zogenoemde ‘apostolieken’, wat resulteerde in categorieke veroordelingen, zoals de dood op de brandstapel. De veroordeling en terechtstelling van Marguerite Porete in 1310 illustreert de houding van de Franse bisschoppen tegenover de volgens hen ketterse begijnen.¹³ Maar vooral de Duitse prins-bisschoppen vonden het hoog tijd dat de paus en het concilie maatregelen namen tegen de ketterse bewegingen in begijnenkringen.¹⁴ Tijdens het Concilie van Vienne in het departement Isère, regio Rhône-Alpes (1311-1312) slaagden deze prins-bisschoppen erin paus Clemens V, de eerste ‘Avignonpaus’, ertoe te bewegen iedereen die de naam ‘*begina*’ droeg, te veroordelen¹⁵ (zie ook **Begijnhofkrant 27**, lente 2010).

Clemens V werd paus met de hulp van Filips de Schone van Frankrijk, die hem onder druk zette om tijdens ditzelfde concilie de Orde van de tempeliers op te heffen. In zijn Goddelijke Comedie stuurt Dante Alighieri Clemens V naar de hel en brengt hem onder bij de groep van de (ver)kopers van kerkelijke ambten (simonisten) (1ste lied, 19de zang, verzen 82-87). William Blake (1757–1827): De simonistische paus.

In de Clemens-bul '*Cum de quibusdam mulieribus beguinabus vulgariter nuncupatis*' waren twee decreten tegen de begijnen gericht.¹⁴ Het eerste decreet was gericht tegen de begijnen in het algemeen. De paus stelt vast dat, volgens allerlei ingewonnen inlichtingen en ontvangen klachten, deze vrouwen aan niemand de belofte van gehoorzaamheid afleggen, geen afstand doen van hun privébezit en geen door de Kerk erkende regel volgen. Daarenboven twisten zij over de Heilige Drievuldigheid, de sacramenten en andere punten van het geloof, iets wat voorbehouden is aan mannen, en zaaien zij allerlei dwalingen onder de eenvoudige lieden. In overleg met het algemeen concilie schaft de paus deze niet-erkende en gevaarlijke orde ten eeuwigen dage af en hij verbiedt, op straffe van de kerkelijke banvloek, dat zulke begijnen nog verder zouden voortbestaan. Dezelfde straf spreekt de paus uit tegen de geestelijken die de begijnen begeleiden en begunstigen.

Het tweede decreet van paus Clemens V is vooral tegen de Duitse begijnen en begarden gericht. Hij had gehoord dat in de Duitse gewesten een afschuwelijke sekte van verdorven mannen en ongelovige vrouwen ontstaan was, die verderfelijke ketterijen verkondigden. Met de goedkeuring van het concilie veroordeelt de paus deze sekte en hij beveelt zijn bisschoppen het begijnen- en begardenleven op ketterij en ongeoorloofd gedrag te visiteren en de ketters te straffen.^{8, 14} De door Clemens V (†1314) uitgevaardigde besluiten werden door zijn opvolger Johannes XXII in 1317-1318 bekrachtigd.

Vooraf in Duitsland, maar ook in Frankrijk en het bisdom Utrecht werden deze besluiten omgezet in harde maatregelen. In Duitsland worden alle begijnen en begarden zonder onderscheid veroordeeld. In Nederland was de bisschop van Utrecht de eerste om de begijnen en hun weldoeners in de ban te slaan.¹⁴ In Brussel werden de begijnen niet direct in de ban geslagen, maar daar werd het Groot Begijnhof reeds in 1317 gesloten. Ook in Vlaanderen werden een aantal begijnhoven ontbonden. Dat was onder meer het geval in Aalst en Dendermonde.¹⁵ Net als Brussel en omliggende ‘gemeenten’ behoorden beide steden toen tot het bisdom Kamerijk. De toenmalige bisschop, Pieter III van Lévis-Mirepoix, stuurde de deken van Brussel naar Steevoort, een gehucht van Vilvoorde, met de opdracht de begijnen aan te manen hun habijt als symbool af te leggen en zich onmiddellijk te verspreiden. Enig gemeenschapsleven binnen het begijnhof werd hun niet langer toegestaan.¹⁶ De Vilvoordse begijnen, en met hen vele anderen in Vlaanderen, hielden echter geen rekening met deze aanmaning en leefden hun vroom leven gewoon verder. Het leek alsof die banvloek op hen niet van toepassing was.¹⁶ Misschien dachten zij dat paus Clemens V hen bedoeld had wanneer hij schreef dat “de algemene veroordeling niet van toepassing was op vrouwen welke met of zonder gelofte van kuisheid in het geloof standvastig blijven en in hun kloosters God in alle deugd willen dienen”.¹⁴

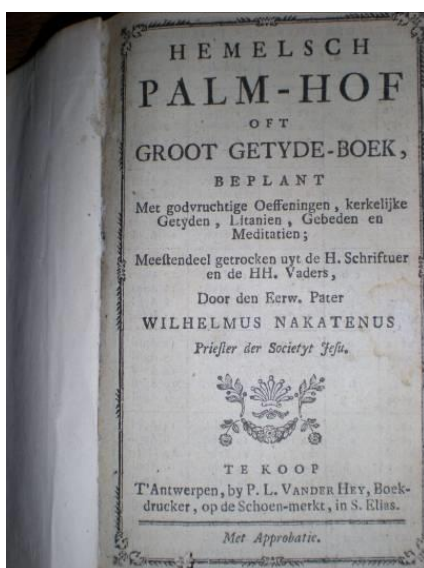
Het blijft natuurlijk abnormaal dat deze begijnen en hun pastoor of kapelaan een pauselijke beslissing zomaar negeerden, waardoor ze zich in feite buiten de Kerk stelden. En toch deden ze het; deze ‘begijntjes’ waren sterke madammen. Misschien voelden zij zich ook gesterkt door het feit dat de bisschoppen van Doornik en Luik, in tegenstelling tot hun Kamerijkse collega, een genuanceerder standpunt innamen en dat andere gezagsdragers de Clemens-decreten naast zich neerlegden of samen met onder andere Robrecht van Bethune bij Johannes XXII hun begijnen verdedigden. Waardoor deze paus zich genoopt zag een onderzoek te laten instellen naar de rechtgelovigheid van de begijnen in de bisdommen Doornik, Kamerijk (tot 1559 behoorde ook Turnhout tot dit bisdom), Atrecht, Luik en Terwaan. Blijkbaar waren de meeste prelaten niet gehaast om dit onderzoek te starten. In een bul van 30 december 1320, gericht aan de bisschoppen van Doornik en Kamerijk, herinnert de paus wel aan de afschaffing van de ‘begijnenorde’ door Clemens V, maar hij voegt erbij dat hij vernomen heeft dat in deze bisdommen onberispelijke begijnen leven die niet verward mogen worden met ketterse vrouwen. Hij beveelt de prelaten nogmaals dat zijzelf of hun commissarissen een onderzoek moeten instellen naar de handel en wandel van hun begijnen. Zijn zij onschuldig, dan moet de bisschop hen en hun bezittingen verdedigen tegen al hun vijanden, wie ze ook mochten zijn, en die vijanden bij middel van de geestelijke censuur onschadelijk maken.¹⁴ Deze bul werd in november 1321 en juni 1324 ook aan de bisschoppen van Atrecht en Luik bezorgd.

Hoewel de bisschop van Kamerijk reeds in 1317 het Brusselse begijnhof sloot, voegde hij zich bij de andere bisschoppen die pas in de loop van de jaren ‘20 de opgelegde onderzoeken startten. Binnen het bisdom Doornik startte dit onderzoek naar de rechtgelovigheid van de begijnen in Brugge, Aardenburg, Damme en Gent pas in 1328. Na het onderzoek werden deze begijnen van alle blaam gezuiverd. Het verslag over de doorlichting van de twee Gentse begijnhoven geeft een goed idee van hoe deze middeleeuwse begijnen leefden.¹⁴ Samengevat

komt het hierop neer: buiten hun kleren, een bed en een koffer bezitten zij niets in private eigendom; zij leven van handenarbeid, zij wassen wol en reinigen het laken dat hun door de Gentenaars wordt toevertrouwd. Tijdens het werken wordt er gebeden en 's morgens vroeg en 's avonds houden zij gezamenlijke godsdienstoefeningen in hun kerk. Zij gehoorzamen aan een grootmeesteres en de oversten van de huizen. Het Sint-Elisabethbegijnhof is omringd met muren en wallen, er is een kerk, kerkhof, een infirmerie en een reeks huizen met omheinde tuin en twee kapelanjien. Hun levenswandel en geloof staan boven alle verdenking. Ook in de andere bisdommen werd na onderzoek de verdenking van ketterij opgeheven. Zo kwam er voor de meeste begijnhoven een einde aan deze onzalige periode. De keerzijde van de medaille was dat de begijnenbeweging in de strakke greep van de kerkelijke overheid kwam en een zekere verstarring tegemoet ging.

Statuten en regels

Begijnengemeenschappen hebben zich nooit kunnen beroepen op een uniforme "basisregel". Bij elke stichting van een begijnhof werd er bijna altijd een nieuwe regel opgesteld. In de 13de en het begin van de 14de eeuw, toen begijnen gingen samenwonen, was het noodzakelijk om het dagelijkse leven binnen zo'n gemeenschap te regelen. Waarschijnlijk waren deze 'reglementen' gebaseerd op plaatselijke gewoonten en gebruiken die al in voege waren toen ze nog niet geïnstitutionaliseerd waren in ommuurde begijnhoven. Vandaar dat de regels waaraan de begijnen in de begijnhoven verspreid over Vlaanderen, Brabant, Henegouwen en Luik zich dienden te houden, dikwijls van begijnhof tot begijnhof verschilden. De religieuze 'verplichtingen' echter verschilden weinig. In feite vormde de basis van deze regels in de middeleeuwen het van oudsher bekende officiële gebed van de Kerk, het '*goddelijk officie*' of getijdengebed. Het bestaat hoofdzakelijk uit het zingen van psalmen, het gebedenboek uit de bijbel met zijn 150 smeekbeden en lofzangen. Daarnaast nemen de Schriftlezing en de overweging een belangrijke plaats in.

Hemelsch Palm-Hof oft Groot Getydeboek, E.P. Wilhelmus Nakatenus s.j., Antwerpen, 1785, (boekenverzameling Begijnhof, inventaris nummer B1767). (foto Hugo Vanden Bossche)

De getijden gaven structuur aan het dagelijks leven, niet alleen van de kloosterlingen, maar ook van leken. In kloosters en in steden werden op vaste uren van de dag (acht getijden) de kerkklokken geluid, waarbij van iedereen werd verwacht dat hij/zij een (kort) gebed opzegde. Voor geestelijken was het volgen van de liturgie, van de metten tot de complete, een dagelijkse taak. Het was hetzelfde ritme dat ook aan de begijnen werd opgelegd. In de statuten van het begijnhof van Herentals – volgens Verellen de oudste, breed uitgewerkte begijnenregel (1461-1489) – vinden we in het kapittel *‘vanden getiden ende godsdiensten’*¹⁹: *“Elke dag, ten minsten één mis bijwonen alle zondagen en alle heiligendagen, elke advent en vasten komen te mettene, te sermone, te missen, te vesperen ende tot alle getijden...”*. Verderop staat dat ze dagelijks de getijden moeten lezen: *“Mettene, Prime, Tertse, Sexte, Noene, Vesperen ende Completen”*. De lauden worden hier niet vermeld.

Pas op het einde van de 16de eeuw, na het ‘hervormingsconcilie’ van Trente (1545-1563), werden de begijnenregels in de verschillende begijnhoven van een bisdom uniform. De nieuwe statuten en regels kwamen er na een voor de begijnen moeilijke periode. De 16de eeuw was de tijd van de reformatie, de beeldenstorm, pestepidemieën en godsdienstoorlogen. Begijnhoven kregen het daarbij zwaar te verduren: soldaten werden in de hoven ingekwartierd; andere hoven werden geplunderd of platgebrand. De oorlog bracht een verwildering van de zeden met zich, ook in de begijnhoven.¹⁸ Sommige kwatongen beweren dat de begijnen steeds meer vertier in mannelijk gezelschap zochten. Een strengere discipline drong zich op.

Ingrijpende hervormingen

Toen Claes van Esch (Nicolaes van Esch of Esschius) in 1538 tot pastoor van het begijnhof van Diest werd benoemd, werd het dagelijks leven in het begijnhof gedomineerd door wereldse zaken. Begijnen dreven veelvuldig handel, hadden veel contacten met buitenstaanders en waren vaak afwezig van het hof. Esschius voerde ingrijpende hervormingen door. De nadruk lag daarbij op onthechting, devotie en gebed. Hij streefde naar een waarachtige en persoonlijke geloofsbeleving, wars van alle uiterlijk vertoon. Het grijze begijnenkleed werd zwart, als uiting van boete en inkeer. Hij kende een centrale plaats toe aan de mystiek van de Heilige Drie-eenheid en de Christusverering. De contacten tussen de begijnen en Diestse stedelingen werden zoveel mogelijk beperkt. Een weg dwars door het begijnhof, die naar de Demer en de vesten leidde, kon worden afgesloten. Handelsactiviteiten moesten worden beperkt.

Deze hervormingen vielen niet bij alle bewoners in goede aarde. Zowel Diestenaars als begijnen dienden klacht in bij de schepenbank en zelfs de inquisitie kwam eraan te pas. Maar die zuiverde de pastoor van elke blaam, waarna hij zijn hervormingen met kerkelijke steun kon doorvoeren.¹⁹ De verspreiding van zijn ideeën werd versneld, toen aartsbisschop Johannes Hauchinus delen ervan overnam in zijn uniforme statuten voor begijnhoven binnen zijn aartsbisdom. Johannes Hauchinus (ook Joannes Hauchin genoemd, aartsbisschop van 1583 tot 1589), was de opvolger van de eerste, in de Nederlanden zeer omstreden aartsbisschop van Mechelen, Antoine Perrenot de Granvelle (1501-1583). Die verlaat

(ontvlucht) in 1564 de Nederlanden, maar blijft titulair aartsbisschop tot 24 januari 1583. In de reglementen die onder zijn leiding werden opgesteld, werden de ideeën van Esschius overgenomen, maar mogelijk werden ook de statuten van het begijnhof van Herentals gebruikt. Naast gehoorzaamheid aan het begijnhofbestuur maakten veelvuldig persoonlijk gebed en deelneming aan alle kerkdiensten er de kernpunten van uit. Voor het gebed waren vaste tijdstippen bepaald. Een misviering en het bidden van de zeven getijden stonden dagelijks op het programma. De aanwezigheid in de mis, het lof, de vespers en completeen was vereist op zondagen en grote feestdagen. Bovendien moesten de begijnen de feestdagen van Maria, door de contrareformatie sterk benadrukt, op een vergelijkbare wijze vieren net zoals het feest van de plaatselijke patrones of patroon. Zij dienden ook de sermoenen bij te wonen. Biechten en communiceren was op belangrijke feestdagen verplicht. Daarnaast konden zij eenmaal per week gaan biechten en communiceren.¹⁹

“Regels ende Statuten vanden Begghynhove tot Turnhout”

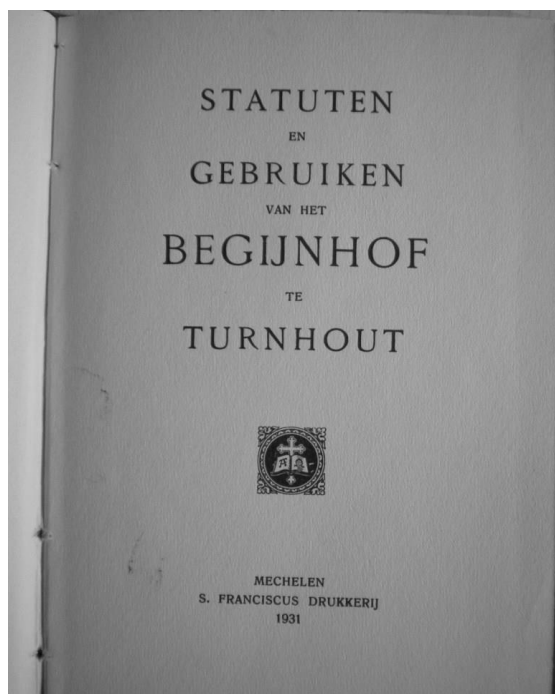
De humanist Laevinus Torrentius, eigenlijk Lieven van der Beke(n), die na de calvinistische periode de tweede bisschop van Antwerpen werd, gaf op 13 november 1593 regels en statuten aan het begijnhof van Turnhout. Mogelijk waren het die van aartsbisschop Hauchinus. De statuten werden in 1683 gewijzigd door bisschop Joannes Ferdinandus Van Beughem. Die van 1593 *‘waeren veroudert, qualijk leesbaer ende oock inhoudende eenighe poincten die tentijde deser niet en sijn dienende’*.²⁰ In het 13de kapittel over *“van de Getijden ende godtsdienst”* staat dat de *“begijntiens”* dagelijks minstens 1 Heilige Mis moesten bijwonen. Ook was het volgen van de liturgie, van metten tot completeen, een dagelijkse taak. Die *“geleerd sijn”*, lezen ook de getijden van Onze-Lieve-Vrouw of van de H. Drievuldigheid of van het Heilig Kruis. Zij die niet kunnen lezen, zullen het *Onze Vader* en *Ave Maria* 15 maal bidden voor de metten en lauden. *“Alle de kinderen des hoffs biinen den hove wesende sullen alle sondaeghen enden heilighdaeghen ‘s morghens als men de bedeklocke treekt ende haere metten en lesen ende getijden , ende bidden in haer kercke boek de getijden misse ende sermoon hooren die men daer doet.”* Wat opvalt in deze statuten, is dat men rekening houdt met de oude en zieke begijnen: *“Oock des werckndaeghs ‘s morgens te cleptijde op staen ende gaen bidden in de kercke ten sij, sij door ouderdom ofte andere noodtsaeclijckheijdt belet sijn.”*²⁰

Te cleptijde opstaen ende gaen bidden in de kercke. Juffrouw Joanna Verbraeken (°1894-†1970) is nog secretaresse van kardinaal Mercier geweest.

Twintigste eeuw

De regels en statuten uit de 16de en 17de eeuw lieten al weinig ruimte voor eigen inbreng. De in 1930 door kardinaal-priester Josephus Ernestus Van Roey, aartsbisschop van Mechelen-Brussel, aan het begijnhof van Turnhout aangeboden statuten en gebruiken regelden alles tot in het kleinste detail.²¹

Statuten en Gebruiken van het Begijnhof te Turnhout. S. Franciscus Drukkerij, Mechelen, 1931 Josephus Ernestus Van Roey, Kardinaal-Priester der Roomsche Kerk. (boekenverzameling Begijnhof.Turnhout, inventaris nummer B19143) (foto Hugo Vanden Bossche)

Een paar voorbeelden:

“Voor de biecht der geprofeste Zusters en der Novicen, wordt door Z. Hoogw. den Aartsbisschop een gewone en een buitengewone biechtvader aangewezen. Als een Zuster, tot gerustheid van haar geweten, zich tot een biechtvader wendt, die ook voor het biecht horen van vrouwen gemachtigd is, dan is hare biecht..., geldig en geoorloofd.”

“De Zusters zullen gewoonlijk alle weken te biechten gaan. Zij mogen met elkander niet spreken over hetgeen hun in de biecht gezegd, aangeraden of opgelegd is.”

“De Zusters moeten dagelijks tegenwoordig zijn in de eerste en laatste mis – in de gewone oefeningen en de diensten die voor de Begijntjes gedaan worden. Zij zullen in de kerk zijn een half uur vóór de eerste mis en alsdan ten minste een kwartier meditatie doen.”

“In de publieke diensten en gewone oefeningen die in de kerk geschieden, zullen de begijntjes afgescheiden van de wereldlijken, elk de plaats haar aangewezen innemen. Zij knielen op beide knieën bij het inkomen van de kerk; alsook aan hunne zitplaats indien zij in- of uitgaan langs de middenbeuk. Zij blijven zoveel mogelijk geknield tijdens Mis en Lof.”

“Zij zullen dagelijks bidden de Getijden van O.-L.-Vrouw in 't Vlaamsch of in 't Latijn. Die belet zijn de Getijden te lezen, zullen de Vader-ons en Wees-gegroet bidden vijftien keeren voor de Metten en Laudan en zeven keeren voor elk der zes andere delen van het H. Officie. Zij onderhouden ook de dagelijksche gebeden der Begijntjes.” (zie verder)

Terwijl in de middeleeuwen de begijnen op de hoogdagen en feestdagen van Onze-Lieve-Vrouw te communie mochten gaan – ook in de statuten van bisschop Van Beughem staat dat de begijnen de biechtdagen en communiedagen in hun kerk moesten onderhouden – staat in de statuten van 1931 te lezen: *“De Overste zal bij de Zusters de veelvuldige en zelfs dagelijkse H. Communie bevorderen.”* Daarmee volgde Van Roey de communiedecreten van paus Pius X, die pleitten voor de veelvuldige en zelfs dagelijkse communie. Verder wordt aangegeven wanneer de jaarlijkse ‘retret’ moet starten en eindigen en hoe de maandelijks recollectie²² moet verlopen.

En toen waren ze nog met vier

De laatste vier begijnen van Turnhout: juffrouw Joanna Maria Verbraeken (†1970), juffrouw Maria Philomena Lenaerts (†1975), juffrouw Anna Maria Temmerman (†1977) en grootjuffrouw Johanna de Boer (†2002).

Het begijnenleven speelde zich af tussen een contemplatief en een actief leven, waarvan, zoals uit de hierboven besproken regels en statuten blijkt, het contemplatieve deel vele uren van de dag in beslag nam. Maar de begijnen moesten ook werken om den brode. Dat was waarschijnlijk geen probleem toen er nog relatief veel begijnen op het hof woonden (in 1931 waren er nog 26). Het dagelijkse leven van de begijnen was toen nog steeds in balans, verdeeld tussen bidden en werken. Maar op 25 november 1969 schrijft de rector van het begijnhof, Pastoor Frickel, in een brief aan de vicaris-generaal, monseigneur Smits, het volgende: *“Ons Begijnhof van Turnhout telt nog maar vier Begijntjes, waarvan één verblijft in het Sint Pieters rusthuis, een ander ligt stervend in het gasthuis. Het gevolg daarvan is, dat de twee overblijvende zusters, die ook al oud zijn, voor al het werk staan dat door hen zou moeten gedaan worden, zoals het werk in de kerk en de sacristij, in de Kapel en de hostie bakkerij. Het onderhoud van de Lourdesgrot, de conferentiezaal, het museum en hun eigen woning...”. “De dag van onze twee zusters is zo gevuld, dat zij soms laat in de avond hun voorgeschreven gebeden en geestelijke oefeningen nog moeten vervullen.” “Volgens hun regel hebben zij dagelijks het volgende te bidden of lezen”* (daarvoor werd het boekje *Dagelijkse gebeden van de begijntjes* en het getijdenboek gebruikt):

- Morgen: het morgengebed (de lauden), 15 minuten meditatie, twee missen bijwonen, een Rozenhoedje, de litanieën van de Heilige Naam Jezus, H. Jozef en H. Begga.
- Namiddag: een tweede Rozenhoedje, de 7 boetepsalmen, de litanie van alle Heiligen, het gebed en het Officie van O.-L.-Vrouw.
- Avond: het derde Rozenhoedje, litanie van O.-L.-Vrouw, de gebeden van de stichtingen (fundaties) en 15 minuten avondgebed. Op zondag komt er nog het kruisgebed bij.

Dagelijkse Gebeden van de Begijntjes Boekdrukkerij Splichal - Roosen. Imprimatur Mecheliniae, 14 Julii 1879 P.C.C. Bogaerts, Vic.-Gen.(13x8.50 cm) (boekenverzameling Begijnhof, inventaris nummer: B18171). (foto Hugo Vanden Bossche)

Op zijn vraag om “die massa gebeden” in te korten, werd positief gereageerd. Vanaf 1 december 1969 zag het gebedsschema er heel wat soberder uit:

- ‘s Morgens: het morgengebed, twee missen (waarvan één verplichtend) onder de tweede mis meditatie.
- ‘s Middags: bezoek aan het Heilig Sacrament, waaronder een korte lezing van het Evangelie, het Officie van O.-L.-Vrouw, met slechts één van de kleine uurtjes.²³
- ‘s Avonds: Rozenhoedje met Litanie van O.-L.-Vrouw, de gebeden van de Stichtingen en de completen mogen gelezen worden als avondgebed. En zoals vroeger wordt op zondag het kruisgebed gelezen.

Ik weet niet of de laatste vier begijnen op die manier opnieuw een evenwicht tussen bidden en werken hebben gevonden. Dertig jaar na deze laatste aanpassing heeft de laatste begijn het hof verlaten. De zitbankjes (de “zitterkens”) en de eenvoudige bidstoelen in de Heilig Kruiskerk zijn de stille getuigen van eeuwen bidden en zingen van psalmen en kantielen.²

Met dank aan Johan Van Gorp voor de informatie over de begijnenboeken en kopie van de brief van Pastoor Frickel.

Hugo Vanden Bossche

Literatuur en noten

1. A. Mens (1947) *Oorsprong en betekenis van de Nederlandse begijnen- en begarden beweging*, N.V. Standaard Boekhandel, Antwerpen
2. Een *psalter* (psalterium) is een gebedenboek, gebruikt door geestelijken en leken, dat de 150 psalmen uit het Oude Testament bevat. De Maaslandse psalters bevatten naast deze psalmen meestal ook een liturgische kalender, kantieken, gebeden die in verband staan met onder andere de eucharistie en de biecht, een officie ter ere van de Heilige Maagd in diverse tekstvormen en het dodenofficie. Een *kantiek* (canticum, loflied) is een liedachtige passage uit de bijbel die lijkt op een psalm, maar die voorkomt in een ander boek dan het boek Psalmen. Onder andere het *Gloria in excelsis Deo* en het *Magnificat* zijn kantieken.
3. S. Panciera (2009) *Les béguines*, Edition Fidélité, Namur
4. S. Baleau (1903) *Les sources de l'histoire de Liège au Moyen Age, Etude critique*, Editions Henri Lamertin, Tome 1, Bruxelles
5. M. Smeyers (1998) *Vlaamse miniaturen – van de 8ste tot het midden van de 16de eeuw*, Davidsfonds, Leuven
6. J. Koldewij, A. Hermesdorf, P. Huvenne (2006) *De schilderkunst der Lage Landen. Deel 1 De middeleeuwen en de zestiende eeuw*, University Press, Amsterdam
7. F. Willaert, M.M. Kors, H. Vekeman (1992) *De betekenis van de Nederlandse en vooral Brabantse mystiek voor de Europese spiritualiteit*, Trajecta I, aflevering 1, p. 5-6
8. P. Trio (2004) *Begijnen en bedelorden in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de dertiende en veertiende eeuw*, in: *Geloven in de Lage Landen*, Davidsfonds, Leuven
9. Dominicaanse familie in Vlaanderen: <http://www.dominicanen.be/geschied.htm>
10. G. De Cant, P. Majérus, C. Verougstraete, R. de Hemptinne (2003) *Een onafhankelijke vrouwenwereld. Van de 12de eeuw tot heden. De Vlaamse begijnhoven. Luciole gids voor de intelligente reiziger*, The Hervé van Caldoen Foundation, Riverside, USA
11. O. Nübel (1970) *Mittelalterliche Beginen- und Sozialsiedlungen in den Niederlanden: ein Beitrag zur Vorgeschichte der Fuggerei*, More Siebeck Verlag, Tübingen
12. M. De Schrijver (2007) *Religieuze vrouwen: begijnen, kluizenaresen en kloosterlingen*, Rosa Documentatiecentrum, Brussel
13. H. Vanden Bossche (2010) *Jan van Ruusbroec en de begijn Bloemardinne*, **Begijnhofkrant 27**, p. 2-6
14. P. Frédéricq (1897) *Inquisitie 1025-1520*, in: *Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden. Deel 2. De Nederlandsche inquisitie tijdens de 14de eeuw*, J. Vuylsteke Martinus-Nijhoff, Gent-'s-Gravenhage
15. A. Stroobants (2006) *Gids voor het Sint-Alexiusbegijnhof en het begijnhofmuseum van Dendermonde*, Stadsbestuur Dendermonde, Stedelijke musea
16. L. Biesemans (2006) *Rijkdom van stilte en rust – 800 jaar begijnen en karmelietessen van Onze-Lieve-Vrouw-ten-Troost te Vilvoorde*, een uitgave van de Vriendenkring van de Troost, Vilvoorde, Drukkerij Peeters NV
17. A. Vanthienen (2003) *Tussen hemel en aarde. Begijnen in de Lage Landen*, RoSa-Factsheets Nr. 22

18. S. Van Aerschot, Michiel Heirman (2002) *Vlaamse Begijnhoven Werelderfgoed*, Davidsfonds, Leuven
19. J.R. Verellen *De oudste, breed uitgewerkte begijnenregel: de statuten van het begijnhof te Herentals (1461- 1489)*, Centrum voor Historische Wetenschappen Nr. 5, anastatische heruitgave, Herentals, 2001
20. Archief begijnhof Turnhout, '*Regels ende statuten van den beggijnhove tot Turnhout*'
21. J.E. Van Roey (1931) *Statuten en Gebruiken van het Begijnhof te Turnhout*, Mechelen (Begijnhofmuseum, Turnhout)
22. *Recollectie* (Latijn): een godsdienstige oefening van gebed en bezinning die op regelmatige tijden gedurende een halve of een hele dag wordt gehouden, in het bijzonder in kloosters en religieuze instellingen.
23. *Kleine uurtjes*: de terts, de sext en de noon zijn korte gebedstijden (15 minuten) vóór, tijdens en na de middag. De metten , lauden en vespers zijn de grote uren (kunnen van een half uur tot een uur duren).

Begijnhof

Wanneer ik schuchter binnentreed
door d'oude poort voel ik en weet
meteen dat dit het paradijs
van vroomheid is en diepe peis

de wind zingt door de kruin der linden
een vroom kantie vol pieteit.
de crocus bloeit en witte winde
als sterren in het grastapijt.

een merel slaat zijn wonder lied.
een duiver roekoet heen en weer.
vanuit een kleine deurnis ziet
sint rochus lachend op dit neer.

en langs een zonbeschenen hoek
zie ik een oud begijntje gaan,
devoot, met een getijdenboek
waarin miniaturen staan.

Lode Lichte